

УДК 37.015.31:316.42]:374

Вікторія Клімчук,
старший викладач кафедри соціальної роботи та соціальної
педагогіки КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ СФЕРІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто концепції соціального виховання дітей у дозвілєвій сфері у різні історичні епохи розвитку суспільства. Встановлено, що такі концепції напряду залежали від домінуючих у суспільстві поглядів на сутність та значення дозвілля у житті людини. Відзначено соціально-педагогічний потенціал дозвілля, домінуюча роль суспільної ідеології у визначенні змісту та форм дозвілля підростаючого покоління. Доведено, що в епохи Античності та Відродження основними були ідеї вільного розвитку творчої особистості під час дозвілля, що залишаються актуальними і сучасної доби. Натомість, в епоху Середньовіччя, так і в радянський період панівна тоталітарна ідеологія впливала на характер дозвілля підростаючого покоління. Через дозвілєву діяльність дітям впроваджувалася думка щодо їх ролі у загальному суспільному функціонуванні.

Ключові слова: *концепції соціального виховання, історичні епохи розвитку суспільства,*

В статье рассмотрены концепции социального воспитания детей в сфере досуга в разные исторические периоды развития общества. Установлено, что такие концепции напрямую зависели от доминирующих в обществе взглядов на сущность и значение досуга в жизни человека. Отмечен социально-педагогический потенциал досуга, доминирующая роль общественной идеологии в определении содержания и форм досуга подрастающего поколения. Доказано, что в эпоху Античности и Возрождения основными были идеи свободного развития творческой личности во время досуга, актуальные и в современный период. Тогда как в эпоху Средневековья, так и в советский период правящая тоталитарная идеология влияла на характер досуга подрастающего поколения. Через досуговую деятельность детям внедрялась мысль относительно их зависимой роли в общем социальном функционировании.

Ключевые слова: *концепции социального воспитания, исторические эпохи развития общества, подрастающее поколение, инфраструктура досуга, формы внешкольной деятельности.*

The article discloses concepts a social education of children in the sphere

of leisure in different historical periods of a development of society. It is established that such concepts were directly depended on views prevailing in a society, affecting on the essence and value of leisure in human's life. It is noted a social and pedagogical potential of leisure, a dominant role of a public ideology in a determination of a content and forms of leisure of the younger generation. It is proved that ideas of free development of a creative person during leisure time were dominant in the epoch of Antiquity and Renaissance, which are actual in the modern period. While in the Middle Ages as well as in the Soviet period, the ruling totalitarian ideology influenced on a nature of leisure the younger generation. Children were inculcated a thought concerning dependent role thereof in general social functioning trough leisure activity.

Key words: *concepts of social education, historical epochs of a development of a society, leisure infrastructure, out-of-school activities.*

Сьогодні в незалежній Україні відбуваються докорінні зміни у багатьох ключових сферах суспільного життя. Серед головних перетворень можна виділити: реформування провідних соціальних інститутів суспільства, активне оновлення існуючої і спроби побудови якісно нової, сучасної, системи цінностей, яка покликана інтегрувати традиційні орієнтири національної культури українського народу, ідеали соціальної справедливості, цінності прав і свобод особистості, без чого неможливою є розбудова громадянського суспільства нової формації XXI століття.

Вищезазначені зміни продиктовані суперечливими та складними суспільно-політичними умовами в нашій державі. Вкотре українське суспільство стикнулося з реальною небезпекою втрати надважливої національної складової у процесі соціального становлення і соціального виховання підростаючого покоління, поділом людей у відповідності з тими чи іншими політичними переконаннями, підвищенням суспільної напруги, занепаданням загального рівня культури, низкою невирішених гострих соціальних проблем. Сучасні діти не завжди можуть протистояти значній кількості негативних впливів і несприятливих ситуацій, дуже часто не мають навичок правильної самооцінки, управління своєю поведінкою, змістовного наповнення часу на дозвіллі, відчужуються від батьків та колективу однолітків, втрачають інтерес до навчання і, навіть, життя. Міжособистісні контакти дітей часто збіднені, а соціальний досвід поповнюється, як правило, за рахунок товаришів з активною кримінальною диспозицією або сумнівного роду інформацією з мережі Інтернет. У цілому результативність процесу формування у дітей соціального досвіду безпосередньо залежить від осмисленого і цілеспрямованого соціального виховання, що особливо активно відбувається у позашкільній сфері під впливом педагогічно насичених сприятливих чинників дозвіллевого середовища.

Проте, на практиці несприятливі обставини дозвіллевого середовища,

у яких відбувається соціалізація сучасних дітей, зумовлюються загостренням кризи у суспільстві, зниженням захисної, виховної та розвиваючої ролі сім'ї, освіти, охорони здоров'я, системи соціального захисту, недосконалістю соціального контролю та виховання, неузгодженістю зусиль державних і недержавних соціальних інститутів, в яких здійснюється цілеспрямований соціально-виховний вплив на підростаюче покоління.

Багатоаспектність сучасних проблем соціального виховання дітей у дозвіллевому середовищі вимагає швидкого перегляду традиційних поглядів на концепцію соціального виховання дітей та молоді у позашкільних закладах освіти, з метою гармонізації особистісних і суспільних потреб молодого покоління заради вирішення головної мети, накресленої у Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, що полягає у створенні комплексу умов для ефективного становлення соціально активної, цілісної, високоморальної, духовно багатой сучасної особистості-космополіта, яка б водночас поважала б рідну культуру, мала б суспільно схвалені ціннісні орієнтири.

Метою статті є дослідження історико-педагогічного аспекту становлення концепції соціального виховання дітей у позашкільній сфері.

Фундаментальні положення до діяльності освітніх закладів, зокрема у позашкільній сфері було обґрунтовано у наукових працях І. Вінниченко, Л. Вовк, О. Киричука, Б. Кобзаря, М. Ковалю, К. Корсака, Е. Костяшкіна, Н. Крупської, А. Макаренка, І. Мельникової, Н. Ничкало, О. Плахотник, Г. Пустовіта, В. Рибалка, О. Савченко, О. Сухомлинської, Т. Сущенко, К. Сокольнікова, Ю. Столярова, В. Сухомлинського, В. Якубовського. Питання організації роботи осередків соціального виховання дітей та молоді у сфері позашкільної освіти висвітлювалися у дослідженнях О. Біляєва, М. Грищенка, К. Делікатного, О. Кондратюка, Г. Костюка, Л. Ковбасенко, О. Мазуркевича, Н. Максимовської, В. Онищука, Л. Павлової, В. Паламарчук, О. Рассказової, О. Савченко, Д. Сергієнка, М. Ярмаченка та ін.

Питання організації дозвілля підростаючого покоління у різні історичні часи та становлення та розвитку позашкільної освіти в Україні порушено в історико-педагогічних працях роботах Р. Азарової, О. Голіка, І. Гутник, Ю. Жданович, О. Кравченко, П. Георгієва, В. Кузя, І. Мітіна. Зокрема проблемі розвитку системи позашкільної роботи з дітьми у радянський період присвячені дослідження О. Глух, Л. Жданової, А. Шепілової; виховну діяльність закладів освіти щодо позакласного та позашкільного виховання учнів, залежність змісту їх роботи від суспільних умов досліджувалася у роботах Л. Балясної, В. Береки, О. Биковської, С. Букреєвої, В. Вербицького, Т. Гавлітіної, В. Мачуського, І. Мельникової, Р. Науменко, Н. Ничкало, В. Редіної, В. Рибалка, І. Рябченко, О. Семенова, Т. Теплової, Н. Тернової, Н. Харінко та ін.

Розкриваючи історико-педагогічний аспект становлення концепцій

соціального виховання дітей у позашкільній сфері необхідно звернутися до розробленої у науковій думці періодизації процесу розвитку позашкільного або взагалі дозвілєвого виховання дітей та молоді. Так, Н. Максимовська виокремила і обґрунтувала основні етапи в історії становлення сфери дозвілля, а саме: колективно-синкретичний (Первісність); державно-регламентувальний (Архаїка й Античність); обмежувально-становий (Середньовіччя); прагматично-соціалізувальний (Індустріальна доба); одухотворювально-активізувальний (Постіндустріальна доба). ...» [8, с. 22]. Проаналізувавши погляди авторки, викладені у її докторському дослідженні з соціальної педагогіки, вважаємо, що врахування зазначених етапів є доречним при висвітленні динаміки становлення досліджуваної концепції соціального виховання.

Вивчаючи порушену проблему, зазначимо, що у первісному суспільстві (від доісторичних часів до приблизно IV тис. н. е.) людина не мала вільного часу у сучасному його розумінні, проте у цей час відбувається поступове формування соціальних потреб первісної людини, у тому числі і дозвілєвих. Соціальна значущість задоволення цих потреб відображається у спільному проведенні часу, яке надавало первісним людям відчуття єдності, належності до племені, захищеності від численних загроз навколишнього середовища. З часом, ускладнення господарської діяльності і колективної взаємодії у первісній спільноті, призвело до зміни свідомості людей та, як наслідок, сприяло виникненню міфології, магії, обрядів, ритуалів, елементів художньо-естетичної активності, створило культурне середовище, змінювало навколишню дійсність [6, с. 36–40].

Попри відсутність структурованої сфери дозвілля, у цей час уже сформувалися види дозвілля (святкове дозвілля, звичаєві дії, обряди, шанування, ініціації, змагальні дії, танці, спорт, ігри), які сприяли зміцненню тіла й духу первісної людини, звільнитися від негативних станів (пасивності, втоми, страху), впливали на її адаптованість до жорсткого природного оточення, формуванню почуття готовності до активних дій, сприяли засвоєнню соціального простору, вдосконаленню духовного розвитку, розгортанню механізму соціального наслідування, поступовому формуванню менталітету племені заради соціального та культурного виживання [8, с. 115].

Отже, даний етап характеризується появою потреб у дозвіллі і поступовим розгалуженням перших прообразів дозвілєвої діяльності, що, відповідно, мало рушійне значення на формування соціальної поведінки первісних людей. У IV–III тис. до н.е. первісне суспільство змінює перша класова суспільно-економічна формація – рабовласницьке суспільство: з'являються елементи товарно-ринкових відносин, відбувається соціальне і економічне розшарування суспільства (аристократи, жреці, чиновники, військові, раби, бідні вільні люди), розподіл праці, формування сфер господарської діяльності (торгівля, ремесла, сільське господарство тощо). У

цей час сформувався державно-регламентувальний період становлення сфери дозвілля: виникають передумови для створення дозвіллевої сфери, диференціювання дозвіллевої діяльності відповідно до соціального стану людини. Відзначимо, що переважна більшість населення держав Стародавнього світу не мала багато вільного часу для дозвіллевої діяльності [6, с. 42].

Деталізуючи основну ідею соціального виховання у сфері дозвілля у Давньому Єгипті, Давній Індії і Давньому Китаї, відзначимо, що проведення вільного часу мало переважно культовий характер, було тісно пов'язане з календарними землеробськими обрядами, а його форми і засоби відрізнялися відповідно до належності людини до певного соціального прошарку. Серед таких форм вчені (Т. Круцевич, Н. Пангелова, С. Пангелов) виділяють танці, спів, гру на різноманітних музичних інструментах, свята, видовища, бенкети тощо [6, с. 45–48].

На думку зазначених вчених, з якою ми згодні, особливого значення у становленні та розвитку сфери дозвілля відіграли традиції античних держав – Давньої Греції та Давнього Риму. У частини вільного населення цих держав з'являється час для особистого дозвілля, а заняття під час вільного часу почали розділятися на ті, що здійснюються вдома і ті, що проходять у суспільному місці або на вулиці [6, с. 49–50].

Підтверджуючи положення щодо соціально-виховного значення вільного часу, посилаємося на твердження Л. Волобуєвої, яка зазначає, що в епоху Античності дозвілля – це соціальний час, необхідний для діяльності вільної людини, «прояв іманентної універсальної креативності, що сприяє самозбереженню і відтворенню суцього в процесі переходу від хаосу до порядку» [3, с. 53–54].

Особливого значення такий підхід до дозвілля набуває, якщо врахувати, що в епоху Античності держава дбала не тільки про організацію дозвілля вільних та заможних громадян, але й створювала умови для залучення широких верств населення до організованого проведення вільного часу, завдяки широко розгорнутій системі позашкільної освіти та фінансовій підтримці. Т. Корнієнко з цього приводу зазначає, що в епоху Античності виховання підростаючого покоління було загальною справою для держави і суспільства, які виступали у ролі єдиного вихователя, що соціально формує людину [7, с. 13].

Досліджуючи процес становлення концепції соціального виховання в античні часи, відзначимо, що особливо важливою для нашого дослідження є розроблена у цей час ідея гармонізації особистісного та суспільного ідеалів виховання, крім того, в контексті даної наукової розвідки, слід підкреслити той факт, що культура Давнього світу сформувала традиції, які об'єднували велику кількість людей під час свят й стали першими в історії масовими заходами, для яких було створено відповідне просторово-інституціональне середовище. Втіленням цієї концепції стало створення

розгорнутої інфраструктури дозвілля, яка розподілялася на священні та обрядові осередки офіційного проведення дозвілля та сприяла реалізації дозвіллевої діяльності вільних громадян. Інфраструктура дозвілля складалася з спеціальних архітектурних споруд: стадіонів та гімназій (спортивні), театрів (мистецькі), одеонів (музикальні та співочі конкурси), бібліотек, арен (змагання) та ін. Причому, за даними В. Бочелюк та В. Бочелюк, заходи, пов'язані саме з молоддю, які проводилися в цих осередках, займали значне місце. Наголосимо на думці авторів, що правильно сформовані дозвіллеві потреби зумовлювали виявлення соціальної сутності особистості в дозвіллевій діяльності [2]. Організації дозвілля підростаючого покоління з раннього дитинства приділяли особливу увагу – популярними на той час були палестри (гімнастичні школи для дітей), дитячі хори, всенародні ігри-змагання за віковими групами для хлопчиків-підлітків [6, с. 49–50].

У цілому характеризуючи концепцію соціального виховання дітей у позашкільній сфері, яка складалася в античні часи, відзначимо, що у цей час спостерігається розширення дозвіллевих потреб та урізноманітнення видів і форм дозвіллевої діяльності дітей та молоді, створення і розширення відповідної інфраструктури, усвідомлення суспільством можливостей соціального виховання підростаючого покоління у період вільного часу.

Продовжуючи дослідження порушеної проблематики, наголосимо, що наступним важливим періодом у історії розвитку дозвілля стало Середньовіччя (приблизно V – середина XV ст.) – епоха становлення і розвитку релігійної системи соціального виховання і світогляду, коли християнська церква стає головною ідеологічною силою, яка визначає вектор розвитку культури і освіти, що у свою чергу вплинуло на характер потреб людей під час дозвілля.

Сучасні вчені А. Воловик, Н. Максимовська, Т. Корнієнко виділяють такі характеристики особливостей розвитку сфери дозвілля цього часу: увесь час поділявся на сакральний та час людського життя; задоволення засуджувалися, а культові споруди мали слугувати чи не основним закладом для проведення вільного часу людей; особистість не могла собі дозволити заплямувати себе іншими заняттями, ніж праця та молитва; у суспільстві утвердився новий ідеал буття – християнський: моральність, милосердя, співчуття до ближнього, звернення уваги на внутрішній світ людини; покарання за найменший відступ від загальноприйнятих догм, проповідувався аскетичний спосіб життя і практикувалися суворі покарання, оскільки вони, як стверджувалося, сприяють спасінню душі, виганяють диявольське начало з людини, полегшуючи цим шлях до спокутування гріхів.

За даними А. Воловика та В. Воловика, форми дозвілля (вистави, свята, обряди), які збереглися мали переважно релігійний характер. «ті, що моляться, ті що воюють, ті, що працюють...»; стають помітними відмінності

змісту дозвілля у місті від сільській місцевості; поява університетів та студентства, студентського дозвілля [4, с. 23–25].

За відомостями Н. Максимовської, формами задоволення дозвіллевих потреб населення того часу виступали, пов'язані з релігією, обряди, свята, вистави-містерії (релігійні драми), народні свята, театралізація тощо [8, с. 23–25].

Для становлення концепції соціального виховання підростаючого покоління у сфері дозвілля важливим є те, що у цей час суспільне ставлення до дитинства в цілому змінилося у напрямі розуміння його значення для загального становлення особистості, визначення її ролі у суспільстві. З IX ст. соціальне виховання дітей стає справою не лише сім'ї, а й держави і церкви. Це дало змогу священству на законодавчих підставах запропонувати державну програму релігійно-етичних перетворень в соціумі, тобто план об'єднання всіх виховних суб'єктів у єдину релігійну соціально-виховну систему. Протягом IX–XIII ст. європейська система соціального виховання була створена, природно, на християнських релігійних цінностях. Церква через усне навчання, щорічну послідовність постів, свят, молебнів, таїнств знайомила людей з іншим порядком, ніж той, що був пов'язаний з тяжкою працею на землі, тобто ставилася мета не розвинути здібності, поліпшити риси характеру, нівелювати недоліки особистості, перетворивши їх на чесноти, а радикально змінити індивіда, нав'язати інший світогляд та соціальні цінності. Саме з цього й починає розвиватися авторитаризм релігійного соціального виховання.

Трансформація сфери дозвілля як важливої сфери соціального виховання продовжується в епоху Відродження (XIV–XVI ст.): гуманізм витісняє середньовікову аскетичну доктрину, відбувалося формування нової мети соціального виховання, зокрема і у вільний час, продовжують формуватися нові дозвіллеві потреби та ціннісні орієнтації, а практика та простір дозвілля залишалися незмінними. Проголошувалась ідея гармонійного й багатостороннього розвитку особистості дитини. Ідеал епохи Ренесансу життєрадісна, сильна тілом і духом людина, яка має право на земну радість і щастя. індивідуалізм (у центрі виховання – особистість), врахування вікових особливостей дитини, вимога гармонійного всебічного розвитку особистості, піднесення ролі морального виховання, зменшення впливу церкви на школу. Насолода життям, життєрадісність і широкий кругозір були протиставлені похмурому аскетизмові, релігійній споглядальності і замкнутості попередніх століть.

Отже, відбулося подальше формування, ускладнення та розгалуження дозвіллевих потреб людей, що знайшло продовження і в індустріальну добу (середина XVII ст. – середина XX ст.). Насамперед сформувалось сприйняття усього нового як кращого, а людина виступала центральною фігурою соціального життя [1].

Встановлено, що концепція соціального виховання дітей починаючи з

20-тих років ХХ століття відзначалась професійною орієнтацією, трудовою підготовкою молоді, що мало відображення і в змісті дозвіллевої діяльності. Так, у радянську добу організація та спрямування роботи інститутів соціалізації здійснювалася під особливим контролем партійних органів, надаючи їм діяльності політичного характеру. В позашкільних закладах того часу використовувалися різні форми соціального виховання особистості: масові (демонстрації, ранки, свята, концерти, спортивні змагання, політстудії, прослуховування музичних творів); колективні (диспути, екскурсії, походи, рухливі ігри, тематичні вечори тощо); групові (гуртки – краєзнавчий, політичний, літературний, музичний, спортивний, радіолюбителів, образотворчий, декламаційний, газетний, підготовка стінгазет тощо); індивідуальні (бесіда, номери художньої самодіяльності, виконання доручень, завдання з ручної праці – малювання, гра на музичних інструментах тощо) [4, с. 23–25].

У ході дослідження ми дійшли висновків, що концепції соціального виховання дітей під час дозвілля в історії розвитку суспільства змінювалися в залежності від пануючої ідеології та поглядів на виховання підростаючого покоління взагалі. Можемо стверджувати, що питання організації дозвілля широких кіл населення взагалі та проблеми організації вільного часу підростаючого покоління не втрачали своєї актуальності від появи людства. Так, в епоху Античності це була концепція вільного виховання особистості у різноманітних формах творчого дозвілля, яка була відтворена в ідеях просвітителів того часу й залишається актуальною і сьогодні. У Середньовіччі – це концепція залежності людини від держави та церкви. Зазначена концепція передбачала активний розвиток і поширення групових та масових форм дозвілля, спрямованих на консолідацію груп людей навколо певних ідей для повторення ритуальних дій. Така концепція соціального виховання з поправкою на час була відображена у поглядах на сутність, зміст та форми дозвілля в Україні радянської доби.

Дозвіллева діяльність має великий виховний потенціал й, починаючи з найдавніших часів, використовувалась у соціальному вихованні дітей – цілеспрямованій діяльності, що має на меті розвиток соціальності особистості, засвоєння нею системи соціальних знань, цінностей, соціального досвіду, стратегій поведінки у суспільстві за участі інститутів соціалізації, які діють у сфері дозвілля. Розмаїття форм та засобів соціального виховання дітей визначаються рівнем розвитку у суспільстві інфраструктури дозвілля, розширенням якої опікувались держава та громада ще з часів Античності.

Подальшими напрямками дослідження є вивчення змісту та форм дозвілля у різні історичні періоди розвитку української держави; узагальнення форм дозвілля, накопичених у процес розвитку суспільної думки та вивчення їх актуальності та можливостей використання сучасної доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабаев Ю. Основы философии : учеб. пособие для студентов нефилос. спец. / Ю. Бабаев. – Ростов н/Д: Фенікс, 2004. – 535 с.
2. Бочелюк В. Й. Дозвіллезнавство: навч. посіб. / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк. – Київ : Центр навч. літ., 2006. – 208 с.
3. Волобуева Л. Н. Досуг в структуре образа жизни (философско-культурологические аспекты): дис. ... канд. филос. наук: 24.00.01 / Волобуева Л. Н. – М., 2004. – 152 с.
4. Воловик А. Ф. Педагогіка дозвілля / Воловик А., Воловик В. – Харків, 1999. – 332 с.
5. Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогики: – М.: Изд. акад. пед.наук, 1963. – 510 с. С. 175
6. Історія розвитку фізичної рекреації. Навч. посібн. / Т. Ю. Круцевич, Н. Є. Пангелова, С. Б. Пангелов. – К.: Академвидав, 2013. – 160 с.
7. Корнієнко Т. М. Організація дозвілля школярів у вітчизняній педагогічній думці (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. М. Корнієнко; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2011. – 20 с.
8. Максимовська Н. О. Теоретичні і методичні засади соціально-педагогічної діяльності зі студентською молоддю у сфері дозвілля: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Н. О. Максимовська – Харків, 2015. – 559 с.